

Махмудов А.Н., Маманова А.Ж.

## ЖАШЫ ЖЕТЕ ЭЛЕКТЕРДИН КЫЛМЫШТУУЛУГУН АЛДЫН АЛУУ

Махмудов А.Н., Маманова А.Ж.

## ПРОФИЛАКТИКА ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

A. Makhmudov, A. Mamanova

## PREVENTION OF JUVENILE DELINQUENCY

УДК: 34.343

Авторлор тарабынан жашы жете электердин кылмыштуулугу жөнүндөгү маселелер коомчулуктун эң курч көйгөйлөрүнүн бири катары караган. Жашы жете электердин коомдук коркунучтуу аракеттерди жасоодогу мотивдери жана себептери берилет. Эң орчундуу көйгөй катары: жашы жете электердин арасындагы, болуп жаткан банги заттар, спирттик ичимдиктер, дене сатуу жана кылмыштуулук күчөп жаткандыгы болуп эсептелет. Жашы жете электердин укук бузууларынын алдын алуу чаралары белгиленген. Ошондой эле Кыргыз Республикасынын территориясындагы жашы жете электердин арасындагы кылмыштардын алдын алуу жөнүндөгү маселелер жана алардын көчөдө калуусу жана көзөмөлсүздүгү жөнүндөгү маселелер камтылган. Жашы жете электердин кылмыштуулугун алдын алуунун негизин кылмыштын алдын алуунун негизги принциптери түзөт. Ошону менен катар жашы жете электердин кылмыштуулугун алдын алууда башка жашы курак категориядагы өзгөчөлүгү бар.

**Негизги сөздөр:** укук, мыйзам, жаза, коом, сурак, мамилелер, жашы жете электер, аракет, кылмыштуулук, көйгөй.

Авторами были рассмотрены вопросы преступности несовершеннолетних, так как они рассматриваются как одна из самых острых проблем общества. Приводятся мотивы и причины совершения несовершеннолетними общественно опасных действий. Проблема правонарушений несовершеннолетних считается одной из самых актуальных проблем в обществе. Приведены мотивы и причины правонарушений несовершеннолетних. Наиболее серьезными проблемами являются рост наркомании и алкоголизма, проституции и преступности среди несовершеннолетних. Принимаются меры по предупреждению правонарушений несовершеннолетних. Также освещаются вопросы, связанные с профилактикой правонарушений несовершеннолетних в Кыргызской Республике и вопросы их пребывания на улицах и бесконтрольности. Основными принципами профилактики правонарушений являются основы профилактики правонарушений несовершеннолетних. В то же время есть особенность еще одной возрастной категории в профилактике правонарушений несовершеннолетних.

**Ключевые слова:** право, закон, наказание, общество, вопрос, отношения, несовершеннолетние, действие, преступность, проблема.

The author considered the issues of juvenile delinquency, as they are considered as one of the most acute problems of society. The motives and reasons for the commission of socially dangerous actions by minors are given. The problem of juvenile delinquency is considered one of the most pressing problems in society. The motives and causes of juvenile delinquency are given. The most serious problems are the growth of drug addiction and alcoholism, prostitution and juvenile delinquency. Measures are being taken to prevent juvenile delinquency. It also highlights issues related to the prevention of juvenile delinquency in the Kyrgyz Republic and the issues of their stay on the streets and lack of control. The basic principles of crime prevention are the basis for the prevention of juvenile

delinquency. At the same time, there is a feature of another age category in the prevention of juvenile delinquency.

**Key words:** right, law, punishment, society, interrogation, relationships, minors, action, crime, problem.

Кылмыш – бул адам мыйзам тарабынан белгиленген чектен өткөндө коомдук мамилелерди сыйлабоонун өзгөчө түрү. Өспүрүмдүн кылмыш жасоосу өспүрүмдүн жол берилген чектен алыс экендигин көрсөтөт. Бирок моралдык туңгуюкка бир заматта түшүп кетүү болбойт. Ошондуктан, өспүрүмдү кылмышка алып келген себептерди табуу маанилүү. Үй-бүлө жаш муундарды социалдаштыруунун негизги институту болуп саналат. Бул балдардын, өспүрүмдөрдүн жана жаштардын жашоосу жана өнүгүшү үчүн жеке чөйрө. Баланын жашоосунун кайсы жагына барбайлы, бир дагы коомдук же мамлекеттик орган, канчалык кемчиликсиз болсо дагы, инсанды өнүктүрүүнүн тигил же бул курактык этабынын натыйжалуулугунда чечүүчү ролду ойной албайт. Ата-энелердин үй-бүлөсүнүн же үй-бүлөлүк көйгөйлөрдүн жоктугу, тескерисинче, дээрлик ар дайым балдардын жана өспүрүмдөрдүн калыптанышында чыныгы кыйынчылыктарды жаратат, аны коом ушул күнгө чейин жеңе алган жок. Ошондой эле жаңы Азыркы учурда көйгөйдүн пайда болушу жашы жете элек ал эле эмес кичине балдардан тартып түздөн-түз компьютерге көз карандылыгы байкалат. Компьютер менен үзгүлтүксүз иштөөнүн, компьютердик оюндардын натыйжасында жашы жете электер дүйнөгө карата тийиштүү мамилени жарым-жартылай жоготушат, аларда агрессивдүүлүктүн жогорулашы байкалат, бул укук бузууларды жана кылмыштарды жасоого себеп болушу мүмкүн. Дүйнөлүк желеде жашы жете элек колдонуучулар үчүн коркунучтун төмөнкү түрлөрү бар:

- социалдык тармактар, таанышуу сайттары;
- суицид-өзүн-өзү өлтүрүү коркунучу бар ар кандай жаштар субмаданияттарын жайылтуучу сайттар, потенциалдуу суициддер форумдарынын сайттары, Интернет-аянтчалар;
- интернеттеги сайттар, порнографиялык багыттагы веб-сайттар;
- наркосайт;
- расалык, улуттук, диний арыздашууну жана кастыкты тутандыруучу сайттар, ошондой эле экстремизмдин башка түрлөрү;
- зомбулукту жана девианттык жүрүм-турумду

жайылтуучу Интернет порталдар;

– бардык жерде веб-өкүлчүлүгү бар диний секталар.

13-17 жаштагы өспүрүмдүн маалыматтык коопсуздугун камсыз кылуу боюнча ата-энелерге сунуштар:

1) Өспүрүмдөрдүн катышуусу менен Интернетке баруу эрежелеринин тизмесин түзүп, анын сөзсүз аткарылышын талап кылыңыз;

2) Интернетке туташкан жеке компьютер ата-энелердин көзөмөлү астында жалпы бөлмөдө болушу керек;

3) Интернеттеги достору, чыныгы жашоодогу достор жөнүндө сөз болуп жаткандай кылып жаткан иштери жөнүндө балдар менен сүйлөшүүнү унутпаңыз;

4) Стандарттуу кошумча катары керексиз мазмунду бөгөттөөчү каражаттарды колдонуңуз. «Ата-эненин көзөмөлү»;

5) Бул коомдук тармактар жана балдар колдоно баарлашуудан билүү зарыл. Заманбап уюлдук телефон ноутбук же жеке компьютер сыяктуу мүмкүнчүлүктөрү бар толук кандуу компьютер экендигин унутпаңыз;

6) Талап балдар сиздин уруксатыңызсыз Интернеттен достору менен жеке жолугушпайт. Бул жолугушууларды көзгө илбей көзөмөлдөп туруңуз;

7) Балдарды эч качан жеке маалыматтарды жана башка жеке маалыматтарды Интернет аркылуу сиздин уруксатыңызсыз өткөрүп берүүгө үйрөтүңүз;

8) Балдарды сиздин уруксатыңызсыз программаларды жүктөп же орнотпоого үйрөтүңүз;

9) Баланы интернет менен байланышкан ар кандай коркунучтар же эскертүүлөрдүн жөнүндө маалымдоого үйрөтүү;

10) Балага спамдан коргонууга жардам бериңиз. Аларды чыныгы электрондук почта дарегин интернетке бербөөгө, керексиз электрондук почталарга жооп бербөөгө жана атайын почта чыпкаларын туура колдонууга үйрөтүңүз;

11) Бала кирген, ойногон сайттарды карап чыгуу;

12) Балага «интернет» чыныгы социалдык мейкиндик экендигин түшүндүрүңүз. Чыныгы жашоодогудай эле, бул жерде хулиганизациялоо, ушак же коркутууларды жайылтуу мүмкүн эмес;

13) Балаңыз менен онлайн кумар оюндарынын көйгөйлөрүн жана алардын мүмкүн болгон тобокелдигин талкуулаңыз. Балдар бул оюндарды мыйзамга ылайык ойной албастыгын эске салыңыз.

Жашы жете электер тарабынан жасалган кылмыштар жана башка бузуулар коомдун жана мамлекеттин өзгөчө көйгөйлөрүнүн бири болуп саналат. Жашы жете электер тарабынан укук бузуулардын комиссиясынын негизги шарты – жеке жана үй-бүлө,

ошондой эле мамлекеттик жана коомдук уюмдардын жашы жете электердин жүрүм-турумун калыптандыруу көзөмөлдөө же контролдоо начарлашы.

Демек өнүккөн шартта жашы жете электердин ыймансыздыгын жана укук бузууларын алдын алуу чаралары катары, кылмыштуулуктун алдын алуу ошондой эле жашы жете электердин көзөмөлсүздүгүнүн жана укук бузууларын алдын алуу чаралары ички иштер органынын баардык бөлүмдөрүнүн негизги милдети болуп саналат. Милиция кызматкери үчүн көңүл бөлүнүүчү негизги объект катары жашы жете элек укук бузуучу болуп эсептелет.

Конкреттүү адам менен профилактикалык иштерди жүргүзүүдө белгилүү юрист, ю.и.д., профессор Аванесов Г. мындай дейт - «убакытты кетирбөө маанилүү». Белгилей кетчү нерсе адамдын туруктуу көз карашы жана адаттары калыптана элек кезде, ийгиликке оңой жетсе болот». Балдардын жана өспүрүмдөрдүн жүрүм-турумундагы өзгөрүүлөрдү убагында байкап, аларга педагогикалык жардам көрсөтүүнү туура уюштуруу зарыл. Мындай учурда өспүрүмдөрдүн укукбузуучулукка баруусун алдын алат. Эгерде өспүрүмдүн окууга болгон кызыгуусунун жоктугу, көпчүлүк предметтер боюнча жетишсиздигинен улам, мектептен качса, бул тууралуу ата-эне жана мугалим билиши керек.

Жаштардын кылмышка түрткөн себептер алар:

- кооз жашоого умтулуу, тез байып кетүүнү каалосу;
- жазадан кутулууга болот деген ишеним;
- өзүн көрсөтүүгө жана өзүн ырастоого умтулуу;
- алкоого чалдыккан ичимдиктерге жана баңги заттарына көз карандысыздык.

Ата-энелер балдарына көңүл бурбай, азыраак көңүл буруп, тарбияны мектепке мугалимге жүктөп коюуусу бул туура эмес. Ата-эне менен баланын баарлашуусу, чогуу сыналгы көрүүсү, сүйлөшүү ортосундагы мамилени артырат. Өзгөчө мектепке чейинки жана мектеп жашындагылар үчүн ата-эне балага жүрүм-туруму үлгү катары экенин билиш керек. Эң негизгиси баланын ишенимине ээ болуу жана аны бүт күчүбүз менен сактап, ага жол бербөө керек.

Ата-эне менен баланын ортосундагы ишенимдин жоктугу, баланын инсандыгын калыптанышына терс таасирин тийгизет, мисалы: ата-эненин асоциалдык жүрүм-туруму(социалдык нормаларга жана принциптерге карама-каршы келген жүрүм-турум): системалуу аракеттик, чатак, бузукулук, ырайымсыздык көрүнүштөрү ж.б. Өсүп келе жаткан жаш муун өлкөнүн келечеги болуп саналгандыктан алардын коомдо өз ордуларын туура тандоосуна, терс жолго же болбосо кылмыштуулукка аралашып кетпөөсүнө биз чоң муундар, анын ичинде биринчи кезекте ата-эне, мугалим, укук коргоочулар чараларды көрүшүбүз керек. Аларга туура багыт берүүбүз керек. Өкүнүчтүүсү

азыркы кезде жашы жете электердин кылмыштуулугу негизги актуалдуу маселе болуп көйгөй жаратууда. Көпчүлүк кылмыштар дал ушул жашы жете электердин катышуусунда жүрүп жатат. Кээде дал ушул жашы жете электер жоопкерчиликке туш келип негизги уюштуруучу чоң адам жоопкерчиликтен бошоп кеткен учурлар да байкалат.

Жашы жете электердин кылмыштуулугун алдын алууда көптөгөн субъектер катышат. Алардын баарынын максаты бирдей балдардын укуктарын коргоо жана алардын арасындагы кылмыштардын алдын алуу, бөгөт коюу.

Алар калкты социалдык жана коргоо башкармалыгы, билим берүү, ден соолук борбору; камкордук жана көзөмөлчүлүк органы, жаштар арасында иш алып баруу, ички иштер органдары. Мындан сырткары азыркы кезде үй бүлөгө жана балдарга социалдык жардамдарды көрсөтүүчү территориалдык борборлоштурулган мекемелер калкка психологиялык жардам көрсөтүүчү борборлор ачылууда. Алардын айрымдары мамлекет тарабынан каржыланат.

Баланын тартиптик жоопкерчилиги эмгек келишиминин негизинде иштеген өспүрүмдөрдө каралган. Тартиптик жоруктар – бул тартиптин бузулушу башкача айтканда кандайдыр бир жамааттын (эмгек жамаатынын, окуу жамаатынын) ишмердүүлүгүнүн тартибинин бузулушу. Жашы жете электерге тартиптик жоопкерчилик колдонулат, эгерде ал эмгек келишимдин негизинде иштесе. Эмгек тартибин бузгандыгы үчүн колдонулат (жумушка кечигүү, өз милдеттерин аткаргандыгы ж.б.). Тартиптик жаза чаранын үч формасы бар:

1. Эскертүү;
2. Сөгүш;
3. Мыйзамда белгиленген учурларда жумуштан бошотуу.

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында жазыктык жоопкерчилик кылмыш-жаза кодекси менен аныкталат. Кылмыш жасагандыгы үчүн жазык жоопкерчилиги 16 жаштан башталат. Жашы жете электер төмөнкү кылмыштарды жасагандыгы үчүн жазык жоопкерчилиги 14 жаштан башталат. Киши өлтүрүү, ден-соолукка оор зыян келтирүү, ден-соолукка анча оор эмес зыян келтирүү зордуктоо, сексуалдык мүнөздөгү зомбулук аракеттер, киши уурдоо, киши сатуу же соода кылуу, уурдоо, тоноо, опузалап талап кылуу, автотранспорт каражаттарын айдап качуу, терроризмге катышуу, барымтага алуу, ок атуучу куралды алуу, баңгизаттарды сатуу.

Кылмыш жаза кодексинде балдарга карата колдонулуучу жазалардын өзгөчөлүктөрүн камтыган атайын 17-бөлүм каралган, тактап айтканда, өспүрүм балдарга карата, алардын психофизиологиялык жана социалдык жактан жетиле электигине, калыптанбаган социалдык ой-түшүнүктөр системасына жараша реп-

рессивдүү чаралары олуттуу түрдө жумшартылган. Жашы жете электер кылмыш жасагандыгы үчүн сот төмөнкү жаза чараларын дайындашы мүмкүн:

- 1) Коомдук иштер;
- 2) Айып пул;
- 3) Эркиндикти чектөө;
- 4) Түзөтүү иштери;
- 5) Эркиндигинен ажыратуу.

Биринчи жолу коркунучтуулугу аз кылмыш же болбосо анча оор эмес кылмыш жасаган баланы сот жазадан бошотушу мүмкүн. Эгерде ошол баланы тарбия мүнөздөгү мажбурлоо чараларын колдонуу менен гана оңдогонго болот деп табылса. Сот тарабынан эскертүү менен көзөмөлгө өткөрүп берүү жана эскертүү менен жүрүм-турумду чектөө сыяктуу тарбия мүнөздөгү мажбурлоо чаралары дайындалышы мүмкүн. Бала мисалы, төмөнкү кылмыштарды жасагандыгы үчүн жазык жоопкерчилигине тартылышы мүмкүн. Мисалы: 1) Уурдоо – башкача айтканда олуттуу эмес өлчөмдө башка бирөөнүн мүлкүн жашыруун уурдоо. Бул учурда балага 20000ден 50000сомго чейин айып салууга же 40тан 100 саатка чейин коомдук иштерге тартууга жазаланат. Андан соң 2) Олуттуу өлчөмдө жасалган ошол эле жосун – 2 айдан 1 жылга чейин мөөнөткө түзөтүү жумуштарына же болбосо 50 000 ден 100 000 сомго чейин айып пул салууга, же эки жылга чейин мөөнөткө эркиндигинен ажыратууга жазаланат; 3) Эгер ушул эле жосун ири өлчөмдө, адамдардын тобу тарабынан жасалган болсо, анда 100 000 ден 200 000 сомго чейин айып пул же 2 жылдан 5 жылга чейин эркиндигинен ажыратууга жазаланат. Ал эми ушул эле жосун өзгөчө ири өлчөмдө, уюшкан топ тарабынан жасалган болсо анда мүлкүн конфискациялоо менен 5жылдан 8жылга чейинки мөөнөткө эркинен ажыратууга жазаланат. Жашы жете электердин арасындагы жогоруда белгиленип кеткен жана мындан башка өтө көп коомго коркунучтуу кылмыштуулуктардын алдын алуу, аларга бөгөт коюу, болтурбоого аракет жасоо жалпы коомчулуктун, чоңдордун милдети болуп эсептелинет. Негизинен балага туура тарбия берүүнү үйдөн ата-эне баштоосу зарыл. Ар бир бала үй-бүлөдө, толук кандуу тарбия алууга, жашоого укуктуу. Бала жашоодо өз ордун таап, келечекте бир кесиптин ээси болуп, коомго, элге пайдасы тийе турган кылып тарбиялоо ата-эненин бирден бир милдети болуп эсептелет. Эмне жакшы, эмне жаман, эмне адал, эмне арам ушунун баарын балага ата-эне таанытат. Андан соң мектепте мугалим улантат. Эгер бала өткөөл куракта агрессивдүү болуп терс мүнөздөрү пайда болуп, ар кандай жаман иштерге аралашып баштаган болсо ал бала менен токтоосуз иш жүргүзүү керек. Биринчи албетте ата-эне, андан соң мугалим, психолог катышып баланын андан ары оң жолго түшүүсүнө шарттарды түзүүлөрү абзел. Көбүнесе жаштардын арасындагы кылмыштуулук начар тарбияда

чоңойгон же болбосо, ата-энесинин экөө тең үзгүлүк-сүз алкогольдук ичимдиктерди пайдаланган же кароосуз калган балдар кеңир жайылган. Айрыкча өткөөл мезгилде баланын психикасы абдан назик, өзгөрүлмө болот. Ошол мезгилде бала көргөнүн тез кабыл алат, ошол мезгилде кылмыштуулукка тез аралашат. Бул мезгилде баланын аң сезими толук кандуу жетиле элек курак болот. Кылмыш кылган баланын жүрүм-турумунун өзгөөлүгү карама-каршылыкты жаратат. Анткени бир жагынан бул бала эмес, экинчи жагынан чоң адам дагы эмес болуп саналат. Ушул жагдай бир аз кыйынчылык жаратат. Жашы жете электердин кылмыштуулугу жалпы кылмыштуулуктун бөлүгү болуп эсептелет. Ал жалпысынан коомдун социалдык оорусу катары эсептелип, дайыма эң актуалдуу маселе катары каралып келет. Ички иштер органы жашы жете электердин кылмыштардын алдын алуунун жалпы жана жеке ыкмалары менен иш алып барат. Булардын иши негизинен төмөнкү багыттарда жүрөт:

1. Жашы жете электердин кылмыштуулугунун пайда болуу себептеринин жана шарттарынын коомго тийгизген терс таасиринин алдын алуу;

2. Жогорудагы кылмыштуулуктун пайда болуу себебине жана шарттарына таасири;

3. Кылмыш жасоосу мүмкүн делген жашы жете электерге түздөн-түз таасири;

4. Катышуучулары жашы жете электер болгон, кылмыш жасоону мүмкүн делген же кылмыш жасаган жашы жете электердин коомго каршы багытына карата таасири.

Жашы жете электердин кылмыштуулугун алдын алууда ички иштер органы негизги күчтү жана аракети кылмыштуулуктун пайда болуусундагы шарттарына жана аларды токтотууга, бөгөт коюуга жана нейтрализациялоого багыттоосу зарыл. Ушул максатта ички иштер органы мамлекеттик коомдук жана башка организация жана учурдери менен биргеликте

тыгыз аракетте комплекстүү иш чараларды жүргүзүшөт.

Жашы жете электердин кылмыштуулугун алдын алууда ички иштер органынын кызматкерлери төмөнкүлөргө өзгөчө көңүл бурушат: коомдук карама-каршы жашоо алып баруусу, (туура эмес жашоо алып баруу) мисалы, спирт ичимдиктерин пайдалануу, банги заттарын колдонуу, окууга көңүл бурбоо же барбоо, коомдук пайдалуу иш-чараларга катышпоо.

Жашы жете электердин кылмыштарынын алдын алууга карата көрүлгөн чаралардын эффективдүүлүгү көпчүлүк учурда кылмыштардын жашы жете электердин группалары аркылуу болуп жаткан жагдайды эске алуу болуп саналат. Бул болсо жашы жете электердин кылмыштуулугун алды

#### Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 2021-жылдын 11-апрелинде Референдумда (бүткүл элдик добуш берүүдө) кабыл алынган. (Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 5-майындагы №59. Мыйзамы менен күчүнө киргизилген).
2. Кыргыз Республикасынын улуттук статистикалык комитети. Кыргызстан цифраларда. 2020. - С. 144.
3. Машинская Н.В. Понятия несовершеннолетнего в уголовном процессе проблемы дифференциации в уголовно-процессуальной формы несовершеннолетних. Пенитенциарная наука, 2013. №1(21).
4. Игнатов А.Н. Проблемы правовой борьбы с проституцией // Проституция и преступность. - М., 1991.
5. Антонян Ю.М., Ткаченко А.А.. Сексуальные преступления. Чикатило и другие. - М.: Амальтея, 1993.
6. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения). - М.: Юридическая литература, 1968.
7. Малоев Н.Г. Правовое и организационное обеспечение предупреждения преступности несовершеннолетних в Кыргызской Республике. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2021. №. 7. - С. 149-153.
8. Таштанбек К.А. Некоторые проблемы преступности среди несовершеннолетних в Кыргызстане. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2017. №. 11. С. 78-81